

Kapitalizm ve Demokrasi: İlişki ve İlişkisizlikler Üzerine Bir Deneme

Metin Çulhaoğlu

Bu yazının amacı, bir üretim tarzı olarak kapitalizmle “demokrasi” adı verilen siyasal yönetim biçimi arasındaki ilişkiyi tarihsel-kuramsal çerçevede kısaca değerlendirmektir.

Böyle bir değerlendirmede, birbiriyle bağlantılı üç ana başlıktan ya da sorudan yola çıkılabilir:

Burjuva demokrasisi ya da “biçimsel” demokrasi, bir üretim tarzı olarak kapitalizmin doğrudan uzantısı sayılabilir mi? Aynı soru başka biçimde sorulursa: Biçimsel demokrasi, kapitalizmin içsel özelliklerinin uzantısı olarak kendiliğinden mi ortaya çıkmıştır, yoksa bir süreç içinde ve sınıf mücadeleleri sonucunda mı şekillenmiştir?

Kapitalizmdeki devlet/sivil toplum ya da siyaset/ekonomi ayrımı ele alınırken gözetilmesi gereken kuramsal/yöntemsel kayıt ve sınırlamalar nasıl ortaya konabilir?

Liberalizm ve “liberal devlet” düşüncesi ile demokrasi ve “demokratik devlet” yaklaşımı ve pratiği arasındaki ilişkiler nasıl kurulmalıdır?

Kanımcı bu üç soruya verilecek görece doyurucu yanıtlar, kapitalizm ile demokrasiyi ilişkilendiren kuramsal bir çerçevenin oluşturulmasına katkıda bulunacaktır. Hemen belirtmek gerekirse verilecek yanıtlar, beklenenden daha karmaşık ve belki de tuzaklarla dolu kimi çözümleme süreçlerini gündeme getirmektedir. Konuya Marksist yaklaşım söz konusu olduğunda, bu söylenene bir ek daha yapılabilir: Belirli bir tarihsel perspektif ya da dönem soyutlaması yapılmadığı sürece Karl Marx ve Friedrich Engels’in konuya yakla-

şımlarının, karışıklığı daha da artırması olasıdır.

Dolayısıyla sorulara ve yanıtlarına geçmeden önce Marx ve Engels'in bu alandaki temel yaklaşımını kısaca anımsatmakta yarar görüyorum.

Parantezin Açılışı: Marx, Engels ve Demokrasi

Özellikle 1843-1850 dönemi yazıları söz konusu olduğunda Marx ve Engels'in önce bir kavram, ardından belirli bir siyasal yönetim biçimi olarak demokrasiye ilişkin görüşlerinde farklı yaklaşımlar ve vurgular bulmak mümkündür.

Burada, yaygın bilinenler dışında iki "uç" örneğe başvurmak istiyorum. İlk örnek olarak, Engels'in 1843 yılı sonlarında yayınlanan bir gazete makalesine bakabiliriz. Engels'in demokrasi konusundaki "erken" teşhisi şöyle:

Fransız Devrimi, Avrupa'da demokrasinin yükselişiydi. Demokrasi, devlet yönetiminin her biçimi için geçerli olduğu üzere, kendi içinde çelişkilidir; temelde, sahteciliktir, ikiyüzlülükten başka bir şey değildir (...) dolayısıyla, başka her tür yönetim biçimi gibi demokrasi de parçalarına ayrılacaktır. İki yüzlülük sürüp gidemez; içindeki çelişki kendini açığa vuracaktır. Sonuçta elimizde kalan ya normal kölelik, ki bunun karşılığı açık despotizmdir, ya da gerçek özgürlük ve eşitlik olacaktır; bunun adı da komünizmdir (1975a: 393).

Engels'in bu sözlerinin, demokrasiye yönelik bir aşağılamanın ya da değersizleştirmenin dışında, özel bir tarih anlayışına işaret ettiğini düşünmek mümkündür. Bu anlayışa göre kapitalizmde eskisine göre daha ileri ve daha gelişkin denebilecek her şey, aynı zamanda daha biçimsel, görüntüsel ve yanıltıcıdır ve tam da bu nedenle yeni bir tarihsel aşamanın doğrudan ve yakın habercisidir. Başka bir deyişle Engels'in (ve Marx'ın) tarih anlayışı, eskiyi yıkan ve bu anlamda ilerlemeyi temsil eden yeni'nin, aşırıya giden görüntüselliği ve yanıltıcılığı ile kendi mezarını kazıp bambaşka oluşumları davet ettiği bir diyalektiğe oturmaktadır.

Burada söz konusu olan, kuşkusuz tarihsel-kuramsal bir yaklaşımdır. Buna karşılık, ortada somut sınıf ilişkileriyle gündeme gelen bir "demokrasi mücadelesi" varsa, Engels'in demokrasiyle ilgili vurguları radikal biçimde değişebilmektedir. Örneğin Engels bu kez 1847 yılı sonlarında, İsviçre'deki iç savaş konusunda yazarken, "sığırılık yapan ilkel kantonların kaba, Hıristiyan-Germen demokrasisini" yerden yere vurarak "uygar, sanayileşmiş ve modern-demokratik İsviçre'nin" bu ilkeliğe karşı verdiği mücadeleyi övmektedir.

Önceki örnekte nasıl altı boş bir yergi yoksa, burada da kof bir övgü söz konusu değildir. Engels aynı yazıda, övgüsünün hemen ardından şöyle demektedir: “Demokratik hareket, uygar ülkelerin hepsinde, son tahlilde proletaryanın siyasal egemenliği için çaba göstermektedir” (1975b: 367-368).

Yüzeysel ve bağlamsız bir okumanın, Engels’in bu iki yaklaşımı arasında onulmaz bir zıtlık bulması olasıdır. Bu zıtlık, az önce sözünü ettiğim diyalektik tarih anlayışına başvurmaksızın giderilemez. Gerçekten de gerek bu tarih anlayışı, gerekse ona özgü yöntemsal yaklaşım bir yanıla Marksizmin gücünü ve zenginliğini oluştururken, diğer yandan kafa karışıklıklarına yol açmış, Marksist düşüncenin izleyicilerini önemli açmazlarla karşı karşıya bırakmıştır. Birkaç örnekle yetinebiliriz: İnsanlık tarihinin o güne kadarki en ileri hamlesini temsil eden kapitalizm mi, insanlığa getirdikleriyle yerden yere vurulacak bir üretim tarzı mı? “İdeoloji” dediğinde; insanları gerçekleri görmekten alıkoyan bir sis perdesi mi, yoksa onları içinde yol ala ala gerçeklere götürececek bir form mu? Nihayet demokrasiye, daha doğrusu burjuva devrimleriyle birlikte gündeme gelen demokratik devletin gelişimine geldiğimizde: Salt bir sahtecilik ve ikiyüzlülük mü, yoksa tarihsel gelişim sürecinin hızlanmasıyla kendi içinden çözülüp başka oluşumlara yol verecek ileri bir aşama mı?

Kanımcı Marksizm kendi alanında ayrı bir siyaset kuramı geliştirmede için örneğin demokrasiye yaklaşım konusundaki zıtlıkları buluşturup uzlaştıran apayrı bir sistemden de söz edilemez. Dahası, böyle bir sistem için çaba göstermenin fazla anlamlı olacağını da düşünmüyorum. Bunun yerine, demokrasiye ilişkin kuramsal-negatif çözümlenme ile betimleyici-pozitif değerlendirmenin, Marksizmin iki kuramsal alanına havale edilmesi çok daha yerinde olacaktır. Buna göre kuramsal-negatif değerlendirmenin yeri tarihsel kapitalizm çözümlenmesi, betimleyici-pozitif değerlendirmenin yeri ise sınıf mücadeleleri kuramıdır. Sınıf mücadeleleri kuramı somut mücadele pratiği üzerine inşa edildiğinden, yukarıdakilerden ilkinin (kuramsal-negatif değerlendirme) daha saf/soyut bir kuramsal alana denk düştüğü söylenebilir.

Demokrasinin, sınıf mücadeleleri pratiğinden görece bağımsız, daha soyut çözümlenme planındaki yeri *Alman İdeolojisi’*nde net biçimde tanımlanmaktadır. Buna göre işbölümüyle birlikte (kapitalist üretim tarzının, işbölümünün tarihsel olarak en gelişkin biçimini temsil ettiği unutulmamalıdır), her biri gerçeklikte var olan “özel çıkar” ile “ortak çıkar” arasındaki çelişki, ortak çı-

karın bu kez “genel çıkar” olarak görüntüsel/yanıltıcı (*illusory*) bir biçime bürünmesi sonucunu veriyor ve “genel çıkarın” başlıca temsilcisi olarak devlet ön plana çıkıyor. Sonuçta, ortak çıkar alanındaki gerçeklik olarak sınıf mücadeleleri, genel çıkarı temsil eden devletin içine ve çevresine “demokrasi, aristokrasi, monarşi vb. arasındaki mücadele ve siyasal haklar mücadelesi” biçiminde yansıyor (Marx ve Engels, 1975: 46-47).

Örnekleri yeterli sayıp, genel bir toparlamaya gidebiliriz. Marx ve Engels’in söyledikleri, kapitalizm ile demokrasi arasındaki herhangi bir ilişkinin en başta toplumsal işbölümü temelinde kurulması gerektiğine işaret ediyor. Gerçekten de kapitalizm ve demokrasi arasında **özel** ilişki kurma çabaları, demokrasi ile ilişkileri hayli dolaylı olan özgür emek, pazar birliği, ulus-devlet, vb. kategoriler bir yana bırakıldığında hayli zorlama kaçacaktır. Kapitalizmin bu özel kategorilerinin örneğin monarşik, oligarşik ya da despotik yönetimler dışında ancak demokratik devlette gerçekleştirilebileceğini gösteren hiçbir tarihsel veri yoktur.

Buna karşılık kapitalizmin, toplumsal işbölümünde en ileri aşamayı temsil ettiği bir gerçektir. Eğer toplumsal işbölümü; yabancılaşmanın, özel ve ortak çıkarların “genel çıkar” kategorisi içinde eritilmesinin, başka bir deyişle görüntüsel/yanıltıcı yansımalarla dolu ayrı bir alanın şekillenmesinin kökeninde yatan olgu ise ve eğer toplumsal işbölümünde ileri aşamalara ulaşılması bütün bu sayılanların daha da derinleşmesi anlamına geliyorsa o zaman kapitalizmle demokrasi arasındaki ilişkinin şöyle kurulması gerekecektir: Kapitalizm, işbölümünün gelişmesi yoluyla salt görüntüsel bir alan yaratmakla kalmamış, aynı zamanda bu alana **kitlesel katılımı** ister istemez teşvik eden bir önem de atfetmiştir. Sınıf çıkarları başta olmak üzere ortak çıkarların ve ortak çıkarlar için verilen mücadelenin zorunlu olarak bu alana yönlendirilmesi, aynı alanda ucu açık ilişkilere ve dinamiklere yataklık etmiştir. Demokrasinin, kapitalizmin kendisiyle birlikte gelmeyip, sınıf mücadeleleri sonucunda ve uzunca bir süreç içinde gelişip şekillenmesinin sırrı da burada aranmalıdır (Therborn, 1989: 51).

Önemli bir not daha eklemek gerekiyor: Bir alanın görüntüsel/yanıltıcı olması, reel ilişkileri kıırarak yansıtması, vb. o alanın salt yapıntı, gerçeklikle büsbütün ilişkisiz bir alan olduğu anlamına kesinlikle gelmez. Burada, temelde yatanın ya da “sahici” olanın kendini gösterdiği, dışa vurduğu bir biçim/alan söz konusudur. Devlete ve siyaset alanına böyle bir gerçeklik bağlantısı tanıdıktan sonra, buraya dek söylenenleri yeniden özetlemek ve so-

nuçlandırmak mümkündür: Kapitalizmin sınıf ilişkilerini ve mücadelesini devlet ve siyaset alanına taşıması, bir yanıyla, demokrasinin burjuvazinin sınıfsal çıkarları ve öngörülerini ötesinde gelişmesini sağlayan dinamikler yaratmıştır; ama diğer yanıyla aynı olgu, karşıt sınıfları kendi çıkarlarını salt bu alanın formel sınırları içinde savunmaya zorlayarak burjuvazi için bir güvenlik kuşağı da oluşturmuştur.

Biçimsel Demokrasi ve Sınıf Mücadeleleri

Tekrar olsa bile vurgulamakta yarar var. Elimizde iki çözümleme düzeyi bulunuyor: Bir üretim tarzı olarak kapitalizmin kendi doğal uzantısı sayılabilecek demokrasi ve sınıfların mücadeleleri sonucunda, tarihsel süreç içinde şekillenen demokrasi. Bu iki düzey arasındaki ayrımın belirginleştirilmesinde Wood'un, "kavramsal olasılık" ve "tarihsel gerçeklik" biçimindeki kavram çifti işlevli olabilir (2003: 253).

Birinci çözümleme düzeyinde kalındığında, Marksist yazın kapitalizm ile demokrasi arasındaki nedensellik ilişkilerine ancak çok sınırlı ölçülerde yer tanımıştır. Az önce de değindiğim gibi bu ilişkiler ancak özgür emek, pazar birliği ve ulus-devlet kategorilerinden hareketle ve dolaylı yollardan kurulabilmektedir ("*kavramsal olasılık*"). Marksist literatür ve bu literatürün yorumları bir yana, tarihsel pratik de bu yaklaşımı tümüyle destekleyici veriler sunmaktadır. Gerçekten de kapitalizmin son 2-3 yüzyıllık tarihi, biçimsel demokrasiden hayli radikal ayrılmaların yanı sıra, bu demokrasinin "kurulduğu" uzun, zahmetli ve eşitsiz süreçlere tanıklık etmiştir. Bu durumda, kapitalizm ile demokrasi arasındaki ilişkide, ikinci çözümleme düzeyine (sınıf mücadeleleri sonucunda ortaya çıkan "*tarihsel gerçeklik*") ağırlık tanınması çok daha yerinde görünmektedir.

Gelgelelim, tartışmalı konular, ağırlığın nereye tanınacağına uzlaşmaya varılmasıyla tükenmemektedir. Evet, günümüz demokrasisinin temel özelliklerinden sayılan serbest ve genel oyun, seçimle gelen temsili hükümetin, örgütlenme özgürlüğünün, hukukun üstünlüğü ilkesinin, vb. uzun bir sürece yayılan mücadeleleri sonucunda ortaya çıktığı açık bir gerçektir. Ancak özellikle kimi Marksist yorumlarda bu gerçeğin, içerdiği zenginlikler budanarak dar bir çerçeveye oturtulduğu da görülmektedir.

Belirli bir tarihsel dönemin ardından, demokrasiyi geliştiren dinamiğin salt işçi sınıfı ile sermaye arasındaki mücadelelerde görülmesi, sözünü ettiğim "eksikli" Marksist yorumlardan biridir.

* Aşırı “kavramsal tizlik” sayılmazsa, sınıf mücadelesi bağlamında **burjuvazinin** karşısına yerleştirecek sınıfların “ezilen” değil “sömürülen” sınıflar olarak tanımlanmasını daha doğru bulduğumuzu belirtmek istiyoruz.

Örneğin bir yoruma göre, burjuvazinin aristokrasinin egemenliğine son vermesinden sonra “demokrasi kavramının içeriğini belirleyen, burjuvazi ile ezilen sınıflar arasındaki mücadele ve güç ilişkileri olmuştur” (Aktükün, 1999: 92). Bir başka değerlendirmeye göre de “biçimsel demokrasiyi evrensel kılan kapitalizm değil, kapitalizme karşı verilen mücadeledir” (Heller, 1993: 150).

Burada hiç kuşkusuz burjuvazi ile “ezilen sınıflar”* arasındaki çekişmelerin ya da kapitalizme karşı verilen mücadelenin, demokrasi kavramının içeriğinin belirlenmesinde herhangi bir etkisi olmadığını ileri sürmüyorum. Söylediğim, demokrasinin gelişiminde iki temel sınıf arasındaki mücadele dışında başka sınıfsal-kesimsel (giderek dışsal) etmenlerin de rol oynadığıdır. Biçimsel demokrasiyi evrensel kılan dinamiğin **kapitalizme** karşı verilen mücadeleye bağlanması da bana göre ilk örnekteki “indirgemeciliğin” ötesinde daha ciddi sorunlarla sakatlanmış bir yaklaşımdır.

Bu yaklaşımın, pek çok kişinin düşündüğünün tersine “Marksist ortodoksi” ile ilişkilendirilmesi de ciddi sakıncalar içermektedir. Eğer devlet ve siyaset, Marx’ın dediği gibi reel sınıf ilişkilerinin ve mücadelelerinin “kınırlarak” yansıdığı, görüntüsel/yanıltıcı uzanımlarla dolu bir alansa, böyle bir alanda temel sınıflar arasındaki çelişkilere ya da “kapitalizme karşı verilen mücadeleye” indirgenmesi mümkün olmayan dinamiklerin de belirli bir ağırlık kazanması kaçınılmazdır. Sonuçta, topyekun bir altüst oluşu getiren derin kriz uğrakları ya da varsayımsal bir “katarsis” dışında, devlet ve siyaset alanını kendi yalınlıklarıyla “burjuvazi ile egemen sınıflar arasındaki mücadelenin” ya da “kapitalizme karşı verilen mücadelenin” **belirlediği** yolundaki yorum, Marksizmin bu alana ilişkin özsel tanım ve çözümlemelerinin geri plana itilmesi anlamına gelmektedir.

Devlet ve siyaset alanına yansıyan, böylece demokrasinin biçimini ve içeriğini belirleyen dinamikler arasında, bir bütün olarak sermayenin ve orta sınıfların kendi iç ilişkileri ve gerilimleri (yalın ya da *vis-à-vis* işçi sınıfı) de yer almıştır ve bu durum günümüzde de sürmektedir. Ayrıntıya inmeden eklemek gerekirse, bu sürekliliği yaratan, bir yanıyla devletin birikim ve bölüşüm süreçlerinde oynadığı rolün artması, diğer yanıyla da sermayenin kendi egemenliğini çeşitli sınıf ittifaklarıyla tahkim etme çabalarıdır.

Biçimsel demokrasi ve bunun geçirdiği evrim söz konusu olduğunda, yeterince gözetilmeyen diğer bir etmen de dışsal dinamiklerdir. “Dışsal” dinamikler, ilk planda çağrıştırılabileceğinin tersine bir belirsizlikler ya da olumsuzluklar alanından değil, kapi-

talizmin kendi doğasından da türetilir. Burada özellikle kasettiğim, kapitalizmin **uluslararası plandaki** eşitsiz ve bileşik gelişmesidir. Eşitsiz ve bileşik gelişme, uluslararası sistem içinde yer alan tek tek kapitalist devletleri, ulus-devlet ölçeğindeki sınıf ilişkilerinin ötesine geçen, başka bir deyişle tarihin ve güncelin uluslararası ön bilgisine dayanan hamlelere, düzenlemelere ve yeniliklere yöneltebilmektedir.

Bu söylenen, özellikle demokrasinin gelişmesi ve “evrenselleşmesi” söz konusu olduğunda, ulus-devlet ölçeğindeki sınıf ilişkileri ve mücadelelerinin yanısıra dikkate alınması gereken önemli bir etken sayılmalıdır.

Kapitalizm, Liberalizm ve Demokrasi

Liberal düşüncenin her türü ile Marksizm arasındaki en temel farklılıklardan biri, devlet/sivil toplum ayrımının ele alınışında ortaya çıkar.

Gerek liberal düşüncenin, gerekse Marksizmin sivil toplum ile devlet arasında bir ayrım gözettiği açıktır. Ekonomik alan/siyasal alan ayrımı da, bu temel ayrımın bir başka ifadesidir. Ne var ki liberal düşünce bu ayrımı bir **dışsallık** biçiminde ele alırken (Savran, 1987: 53) Marksizm aynı ayrımı söz konusu öğelerin **bütünselliği** içinde görür.

Liberal düşüncenin sivil toplum/devlet ayrımında gözettiği dışsallığın, belirli felsefi temelleri de vardır. Bu düşüncenin izini, materyalizmin pozitivist yorumunda bulmak mümkündür. Bu yorumda sivil toplum (daha doğrusu ekonomi), ortak çıkarlar etrafında örgütlenmiş siyasal güçlerin müdahaleleriyle “bozulabilecek” ya da doğal yörüngesinden saptırılacak bir nesnellikler alanıdır. Başka bir deyişle ekonomi alanı, kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden bireylerin “insan doğasından” kaynaklanan kendiliğinden etkinliklerine açık, ama ortak çıkarlar adına hareket eden kesimlerin bilinçli müdahalelerine kapalı bir alan olmak durumundadır.

Hobbes, Locke, Bentham ve Mill’den Hayek’e uzanan bir çizgide gelişen liberal düşüncenin özü, üç aşağı beş yukarı böyledir. Hayek bu düşüncüyü “katalaksi” kavramıyla açıklamaktadır. Kast edilen, “piyasanın, mülkiyet hukuku ve sözleşme kurallarına uygun hareket eden insanlar aracılığıyla yarattığı kendiliğinden ve özel bir düzen”dir (Pierson, 1996: 180). Hayek’ten çok önce Mill ve Jefferson gibi önde gelen liberaller de, demokrasi adına yapılanlar dahil, ekonominin doğal işleyişine ya da piyasaya yö-

nelik müdahalelere hep kayıtlı, giderek ciddi bir karşıtlıkla yaklaşmışlardır (Vincent, 1995: 45).

Tarihsel doğuşu itibariyle liberal düşüncenin, günümüzde “liberal demokrasi” adı verilen biçimsel demokrasiyle örtüşmediğine ilişkin örnekleri uzatmak gerekmiyor. Asıl önemli olan, demokrasiye ister çekinik ister istekli yaklaşsın, liberal düşüncenin her türünün sivil toplum/devlet ayrımını mutlaklaştırması ve bu iki alanı birbirine dışsal görmesidir. Bu mutlaklık ve dışsallık, liberal düşüncenin demokrasiye yaklaşımını da belirlemektedir. Sonuçta insanlar, üretim ilişkileri çerçevesindeki konumları ve üretim araçlarıyla olan ilişkileri ne olursa olsun (ki burası *ayrı* bir alandır) siyaset alanına “eşit yurttaşlar” olarak katılmaktadırlar. Bunun anlamı, mülkiyetin ve mülkiyet dağılımının siyaset bağlamdan düşürülmesi ya da depolitize edilmesidir.

Marx’taki ayrım ise doğrudan doğruya, kapitalist üretim tarzındaki **sömürünün** özgül niteliğini vurgulamaya yöneliktir. Başka bir deyişle, Marx’a göre kapitalist üretim tarzında sömürünün politik bağlamdan arınmış olması, kesinlikle ve kesinlikle bu sömürünün temelini oluşturan **özel mülkiyetin** de siyaset dışı bir alana yerleştirilmesi anlamına gelmez. “Kapitalistin işçilerin artı değerine el koyma gücü, onun sahip olduğu ayrıcalıklı yasal ya da yurttaşlık konumuna bağlı değil, ama işçilerin mülksüz olmasına bağlı(dır)” (Wood, 2003: 239). Buradan yürüyecek olursak, “işçilerin mülksüz olmaları” durumu, siyasetin aktif rol oynadığı süreçler sonucunda ortaya çıkmıştır ve mülksüzleşme günümüzde de ekonomi ile siyasetin iç içe geçtiği bir süreçte devam etmektedir.

Liberal düşünce ile Marksizm arasındaki farklılık, bir başka yaklaşımla da ortaya konabilir. Liberal düşüncenin ekonomi-siyaset ayrımı, dışsallık kurgusunun bir sonucu olarak iki bölme arasında belirli bir geçişmezliği de öngörür. Örneğin liberal düşüncenin, mülkiyeti ve mülkiyetin dağılımını depolitize etmesi (siyaset alanından bütünüyle ayrı sayması) böyle bir yaklaşımın sonucudur. Buna karşılık Marksizmde öngörülen, görüntüsel/yanıltıcı biçimlerde de olsa, toplumsal ilişkilerin **tümünüle** siyasallaştığı, siyasal alana yansdığı ya da taşındığı bir modeldir. Bu modeldeki içsel bağlantılar açısından, “sivil toplum, belirli bir üretim tarzı ile bağlantılı, bu üretim tarzı tarafından yaratılan ilişki biçimidir” ve “belirli bir dönemin tüm sivil toplumu, temsilini devlette bulur” (Marx ve Engels, 1975: 53 ve 90).

Liberal düşüncenin geçişimsiz departmanlar modelinin doğal sonucu olarak sınıf, mülkiyet ve sömürü gibi olgular politika dışı alana tikişip kalırken, liberal demokrasi ya da demokratik dev-

let de diğer alanda, ilk alandaki konumlarını orada bırakıp gelen “özgür” ve “eşit” yurttaşlar üzerinde yükselir.

Ancak bütün bu söylenenlere karşın kapitalizm, liberal düşüncenin kendine özgü geçişimsiz ayırım anlayışını geniş kesimlere şöyle aktarmakta büyük ölçüde başarılı olmuştur: Bugün dünyanın neresinde olursa olsun mülksüz, sömürülen ve ezilen insanlar; iş siyasete, partilere, seçimlere, vb. geldiğinde kendilerini sermayedarlarla “eşit statüde yurttaş” olarak görebilmektedirler. Bu sonucu ortaya çıkaran, elbette emekçilerin liberal modeli özümseyip kabullenmeleri değil, kendilerini böyle görmelerini sağlayacak belirli bir etkiye ve ağırlığa herşeye rağmen sahip olabilmeleridir. Kapitalizm, bir yanda birikim ve bölüşüm politikalarında, diğer yanda geniş kesimlere “alternatif” sunmada kazandığı esnekliği yoğun ideolojik saldırısıyla pekiştirerek oy, seçim ve temsili hükümet mekanizmalarını çalışır durumda tutmayı genellikle becermiştir.

Engels, ekonomik alandaki eşitsizlik ve sömürü ile siyasal alandaki biçimsel eşitliği “parçalanacak bir ikiyüzlülük” sayarken hiç de aşırıya gitmemişti. Ne var ki kapitalizm, bu ikiyüzlülüğü “parçalatmadan” sürdürmede genel olarak başarılı olmuştur. Bu başarının açıklanması, kapitalizm ile demokrasi arasındaki ilişkilerin kuramsal çözümlemesinin çok ötesine geçen ve başka alanları da (örneğin en başta ideolojiyi) kapsayan çözümlenmeleri gerektirmektedir.

Sonuç Yerine

Liberalizmin ilk temsilcileri ile Marx’ın, genel olarak demokrasi ve demokratik devlet sorununa yaklaşımlarındaki farklılık, belirli bir yönüyle, incelenmeye değer kimi başlıkları gündeme getirmektedir. Liberaller, ekonominin *demos*’un yakın denetiminden yalıtılmış bir alan olarak kalmasını, demokrasinin mümkün olduğunca sınırlanmasını ve demokrasi bir kez yerleştiğinde ise buna karşı kimi önlemlere başvurulmasını vb. isterlerken Marx, demokratik devletin burjuvazinin yönetimi için en ideal biçim olduğunu söylemişti. İlginç nokta, kabaca şu soruda yatmaktadır: Marx, bir sınıf olarak burjuvazinin neyi tercih etmesi gerektiğini kendi döneminin (ya da hemen öncesinin) liberallerinden daha mı iyi görüyordu?

Bu sorunun önemi ya da ilginçliği, sınıf-ideoloji ilişkileri ya da daha somutu “burjuva ideolojisinin” tanımını konusunda tahrik edici açılımları davet etmesindedir. Konuya, belirli bir sınıfın doğrudan üyeleri ile o sınıfın ideologları arasındaki bağlantılar

açısından yaklaşmak da mümkündür. Konu, yazının amacını ve sınırlarını aştığından, birkaç önerme ile yetineceğim.

Tarihsel bir sınıf olarak burjuvazinin doğuşu ve kapitalizmin gelişmesi, kanımca, bu doğuşu ve gelişmeyi önceleyen ya da onunla eş zamanlı şekillenen kapsamlı ve sistematik bir sınıf ideolojisinin **yokluğunda** gerçekleşmiştir. Burada önerdiğim, hiç kuşkusuz, bu gelişmenin büsbütün ideolojisiz bir süreç olarak tanımlanması değildir. Olmayan, gelişen kapitalizme ve güçlenen burjuvaziye deyim yerindeyse “altlık” oluşturan; sınıfın her tür çıkarını, yönelimini ve çeşitli tehditlere karşı önlemini **önceden** gözeten (*preemptive*) bir ideolojik bütünlüktür.

Bu açıdan bakıldığında Marx’ın, burjuvazinin en azından devlet yönetimi bağlamındaki tarihsel çıkarlarının nerede olduğunu, dönemin liberallerinden daha iyi gördüğünü söylemek mümkündür. Bir ekle birlikte: Burjuvazi, başka pek çok alanda olduğu gibi devlet yönetimi alanında da, ne olması gerektiğini sınıfsal konumu gereği önceden bilen değil, sınıf mücadeleleri sürecinde öğrenen, keşfeden, deneyen, yanılan, yeniden deneyen ve yeniden keşfeden bir sınıftır.

Bütün bu deneylerin ve “keşiflerin”, burjuvaziyi, 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarının liberallerine özgü ideolojik yaklaşımlardan daha farklı yerlere taşıdığı açıktır. Son dönemin neo-liberal dalgasının, bu kökene ne anlamda ve ne ölçüde bir “dönüş” öngördüğü ise gene ayrı bir tartışma konusudur.

Dikkatli bir okur, böyle bir yazıda “doğrudan demokrasi” kavramına hiç değinilmemesini garip karşılayabilir. Son olarak, bu konuya ilişkin birkaç notla bitiriyorum.

Marx’ın demokrasi konusunda Rousseau’ya daha yakın düşüğü ve Paris Komünü deneyiminden hareketle “doğrudan demokrasi” üzerinde durduğu bilinmektedir. Kanımca “doğrudan demokrasinin” biçimsel demokrasiye alternatif olarak gösterilmesi, özellikle günümüz dünyasında hiç de gerçekçi olmayacaktır. Daha açığı şöyle söylenebilir: Eğer “biçimsel demokrasi” den kastedilen özel olarak ve yalnızca “temsili demokrasi” ise sosyalist demokrasinin de “temsili”, dolayısıyla “biçimsel” olacağını söylemekte hiçbir sakınca yoktur. Yerel ölçekler ve üretim birimleri ölçeği dışında, sosyalist bir yönetimi tümüyle “doğrudan demokrasi” bağlamında kurgulamak mümkün değildir.

Biçimsel demokrasinin alternatifi “doğrudan demokrasi” değil, doğrudan doğruya “demokrasinin aşılmasıdır.” ■

Kaynakça

- Aktükün, İ. (1999) "Liberalizm, Piyasa ve Demokrasi İlişkisi Üzerine", *Özgür Üniversite Forumu*, Ekim-Aralık, 9.
- Engels, F. (1975a) "Progress of Social Reform on the Continent", Marx-Engels, *Collected Works* içinde, c. 3, Moskova.
- Engels, F. (1975b) "The Civil War in Switzerland", *Collected Works* içinde, c. 6.
- Heller, A. (1993) "Biçimsel Demokrasi Üzerine", J. Keane (der.), *Sivil Toplum ve Devlet* içinde, çev. E. Akın, İstanbul: Ayrıntı.
- Marx, K. ve F. Engels (1975) "The German Ideology", *Collected Works*, c. 5.
- Pierson, C. (1996) "Democracy, Markets and Capital: Are There Necessary Limits to Democracy", D. Held (der.) *Prospects for Democracy* içinde, Polity.
- Savran, G. (1987) "Marx'ın Düşüncesinde Demokrasi: Siyasetin Eleştirisi", *11 Tez*, 6, 52-66.
- Therborn, G. (1989) *Sermaye Egemenliği ve Demokrasinin Doğuşu*, çev. Ş. Tekeli, Ankara: Verso.
- Vincent, A. (1995) *Modern Political Ideologies*, Blackwell, İkinci Basım.
- Wood, E.M. (2003) *Kapitalist Demokrasiye Karşı Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, çev. Ş. Ar-tan, İstanbul: İletişim.